

BOQONNAA JAHA

MIIRA ITTI GAAFATAMUMMAA

Kaayyolee Boqonnichaa
Boqonnaa kana barattee yeroo xumurtu:

- Waadaa kabajuun barbaachisaa ta'uu isaa hubatta.
- Gahee ittigaafatamummaa kee gahumsaan bahachuu akka qabdu amanta.
- Qabeenya uumamaa fi hafteewwaan seenaa eeguu fi kunuunsuun barbaachisaa ta'uu isaa hubatta.

6.1 Gahee Ittigaafatamummaa Gahumsaan Bahachuu

6.1.1 Gahee Ittigaafatamummaa Bahachuun Faayidaa Inni Qabu

Fakkii 6.1. Hojjettoonni ittiisa balaa ibiddaa balaa ittisuun lubbuu fi qabeenya balaa jalaa yeroo baraaran.

- **Hojjettoonni ittiisa balaa ibiddaa garakuteenyaan ibiddicha balleesuuf kan dhama'an maaliif?**
- **Fakkicha irraa akkuma mul'atu hojj-ettoonni ibiddicha osoo hin**

to'anne ta'ee balaan mudhachuu danda'u maal ta'uu danda'a?

Aarsaa Ta'uu

Namoonni isaan gaafatani daangaa uumrii hundaa keessa kan jiraniidha. Hundumtuu kabaja isaanii kan ittiin muldhisan qabatani dhufaniiru. Obbo Taammanaa Baqaaluu yoo ija baay'een ilaalamnis garuu isaan waan tokko hin argine, homaas hin dubbanne. Siree isaaniitti naanna'anii miira ajaa' ibsiifachuun qabamanii kan jiran, barattoonnii fi namoonni kan biroon kutaan keessa jiran qabbanaawee ture.

Harki, miillii fi mataan Obbo Taammanaa shaashiin itti hidhamee eenyummaa isaanii adda baasuun rakkiseera. Keessattuu fuulli isaanii dhiita'ee, dhiigni shaashii ittiin hidhaman keessa lo bahee isa ilaaluun nama suukanneessa.

Obbo Taammanaan balaa du'urraa yoo hafaniyyuu ija isaanii banatanii osoo hin ilaalinii fi osoo hin dubbatiin guyyaa baay'ee turaniiru. Gaafa sana garuu akkuma tasaa afaan banatanii dubbatan. Ija isaanii banatanii gaaffiin saanii inni duraa, "Daa'imni sun hafaniiruu?" kan jedhu ture. Sagalee gammachuutiin "Hafneerra... Fayyin-

era... galaatoomaa,” yoo jedhan sagaleen isaanii kutaa isaaniirra darbee dhagahama ture. Ilillee fi harka walitti rukutuudhaan qilleensa kutaa sanaa ho’isani.

Sababni ka’umsa balaa ibidda sanaa qulqulleessaan tokko cittuu tamboo darbachuu isaatiin, ibiddi qabatee shuboo elektirikii waan guggubeefi. Kutaalee hedduun yeroo gabaabaa keessatti gubachuu jalqaban. Hojjettoonni ittisa balaa ibiddaa si’aayinaa fi garakuttannoodhaan barattoota fi meeshaa ibidda jalaa baasaniiru. Hundumaa caalaa immoo Obbo Taammanaan ibidda balbal jedhu keessaa garakuttannoodhaan barattoota kutaa 7ffaa boodatti hafan ibidda keessaa baasuun hojii aarsaa kaffaluu hojjetaniiru. Obbo Taammanaan waan gubatanii fi aaraan waan ukkaamamaniif of wal’aalanii gargaarsa namootaan mana yaalaa gahuu danda’aniiru.

Hojjetaan qulqullinaa Obbo Kaachaan maal dhibdeedhaan rakkoo inni uumeen balaa mudateef to’annaa jala oolee adabame. Araada waan qabuuf qabeenya horatee hin qabu ture. Sababa kanaaf maatiin isaa battaluma inni to’annoo jala ooletti bittinnaawe. Haat manaa isaa kadhaatti yeroo galto, ijoollen isaa barumsa isaanii addaan kutanii jireenya karaarraaf saaxilamani. Obbo Taammanaan hojii isaaniiif amanamoo waan ta’aniif, ittigaafatamummaa isaanii gahumsaan

bahatan. Barattoota baay’ee boru biyyattii gaggeessan lubbuu isaanii waan oolchaniif guddaa galateeffaman. Dhaabbilee adda addaa isaan gaafachuuf dhufaniirraa galataa fi dinqisiifannaa, akkasumas badhaasa argataniiru. Obbo Taammanaan waan aarsaa of godhaniif kabajaa fi jaalala argataniiru.

Gilgaala 1

Gaaffilee aarmaan gadii deebisaa.

1. Aarsaa jechuun maal jechuudha?
2. Gochaan Obbo Taammanaa maal agarsiisa?
3. Ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuu ilaalchisee gochaa Obbo Taammanaa fi Kaachaa walbira qabuun garaagarummaa isaanii ibsaa.

Gahee ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuun faayidaan isaa bal’inaan yoo ilaalamu, badhaadhina dhuunfaa fi hawaasummaa argamsiisuu irra darbee guddina biyyaaf bu’uura murteessaadha. Lammiin kamiyyuu gahee ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuun dura bu’aa inni argatu gammachuu xin-sammuuti. Hojjetaa cimaa ta’uu isaatiin galiin argamu jireenya isaarratti jijjiirama gaarii qabatamaa ta’e fida. Walumaagalatti, dalagaa-wwaan bu’aqabeessa namoota ittigaafatamummaa isaanii bahataniin hojjetamu ida’amaan guddina waliigalaa hawaasichaa dagaagsa.

Lammiileen gahee ittigaafatamummaa isaanii gahumsaan bahatan amanamummaa qabu. Amanamummaa isaanii gochaa isaaniin mirkaneessu. Hawa-

asicha biratti jaalatamu. Gahee ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuun kaayyoo lammummaa isaanii fi bu'aan isaanii kan kabajamanii fi akka fakkeenyummaatti kan eeraman ta'u. Namoonni hojii akkanaa jireenya mataa isaaniin yaalii isaaniin badhaadhu. Dabalataanis misooma biyyaa saffisii-suuf akka humna tarkaanfachiisoo ta'anii fayyadu.

6.1.2 Gahee Ittigaafatammummaa Gahumsaan Bahachuu Dhiisuun Rakkoo Inni Geessisu

- **Gahee ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuu dhabuun rakkoo maal geessisa?**

Gilgaala 3

Gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Gahee ittigaafatamummaa bahachuu jechuun maal jechuudha?
2. Ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuun bu'aa argamsiisu tarreessaa.

Ittigaafatamummaa itti kenname qulqullinaa fi amanamummaadhaan namni hin bahanne, mataa isaa fi hawaasa ni dadhabsiisa. Hojii isaa sababa miidheef gufuu misoomaa fi guddinaa ta'udhaan faayidaa fi jijjirama hawaasichaa boodatti harkisa. Hawaasichi kan amantaa irraa hin qabnee fi gocha adda addaaf kan bakka hin buufanne ta'a. Jireenya maatiirratti jijjiramaa fi guddina fiduu hin danda'u.

Ijoolleen horatus seeraan ala waan guddataniif ba'aa fi balaa hawaasaa

ta'u. Waan kana ta'eef, namni kamiyyuu ittigaafatamummaa itti kenname gahumsaa fi ciminaan bahachuu qaba.

6.2 Waadaa Kabajuu

- **Waadaan maali?**
- **Waadaa guutuun maal argamsiisa?**

Waadaa Cabe

Iffooyitaan dhaabbata mitimootummaa yatimaa, daa'ima maatii qabne, guddisuudha. Karoora dhiyeeffatee fi tarsimoo sochii hojiitiin lammiilee deeggaruuf waadaa waan galeef mootummaarraa eeyyama argateera. Sababa HIV/AIDS fi kan biroon maatiin isaanii kan irraa du'an ijoollee dhibba lama caalan walitti qabee hojii erga jalqabee waggaa toorba ta'eera. Biyya keessaas ta'e dhaabbilee gocha gaarii raawwatan waliin qunnamtii uumeen, waa'ee guddina daa'immanii fi fayyaa isaaniif jedhamee gargaarsa meeshaalee fi mallaqaa baay'ee argata.

Kun ta'ees bulchitoota dhaabbatichaa fi hojjettoota irraa kan hafe ijoolleen dhaabbatichaa fuula isaanii irratti gammachuun muldhatu hin jiru. Miira hiyyummaan mufannaan irraa muldhata. Kanneen gurguddatan gaddaan qabamanii hamileen isaanii cabee hojii dhaabbatichi isaan irratti fe'e dalagu. Qaamaa fi hamileedhaan guddatani, barumsaan qaroomina biyyattiif abdii ta'u kan jedhaman, carraa barumsaa osoo hin argatiin waggoonni baay'een darbaniiru.

Dhaabbatichi namootaa fi mootummaa fuulduratti waadaa gale waan hin eegneef, gargaaramtoota keessaa darga-ggeeyyiin haalicha hubachuu danda’an dhiibbaa isaanirra gahaa jiru namoota biroo hubachiisuuf waliigalan. Ittifufuunis bulchitoonni gandaa fi waldaa dargaggootaa naannoo haala isaa akka hubatan taasisan. Dabalataanis guyyaa gaaffii dhiyeessan irratti akka argamaniif afeerani. Kana booda guyyaa murteessanitti bulchiinsa waajjirichaa fuulduratti hiriiruun barumsi barbaachisaa ta’e, gahee hojii sadarkaa isaa eeggate, nyaataa fi kafana sadarkaa isaa eeggate akkasumas yeroo qayyabannaa gahaa ta’e akka kennamuuf gaafatan.

Hooggantoonni dhaabbatichaa haalichatti aaranii dargaggoota hoogganaa ta’an arii’uuf kan hafan immoo adabuuf karoofatani. Haata’u malee, gandii fi dhaabbileen isaan ilaallatu deegarsaa fi qulqulleeffannaa taasisaniin dhaabbatichi “Waadaa isaa kan cabse” ta’uu isaa saaxiluun bulchitoota waadaa isaanii hin eegne dhabamsiisan. Bakka isaanii lammiilee ittigaafatamummaan ittidhagahamu ramadamanii dargaggoonni deegarsa barbaachisaa fi caarraa barumsaa akka argatan taasisan.

Gilgaala 4

Dubbisa armaan olirratti bu’ureefachuun gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Dhaabbatichi akka waadaa galetti osoo hin hojjetiin hafuun isaa rakkoo maalii uume?
2. Dhaabbanni kun ittigaafatamummaa isaa sirriitti bahateera osoo tahee faayidaa akkamii argamsiisa ture?

Waadaa galan kabajuun dandeettii ittigaafatamummaa bahachuu fi jabina hamilee qabaachuu kan agarsiisuudha. Bu’uurumaan waadaan kan amantiin ittiin mirkanaahu jecha kabajamaadha. Waadaan namoota dhuunfaan, jaar-miyaalee mootummaa fi mitimootummaatiin kan galamu kan abdi namaa ta’uudha. Qaamni waadaa gale immoo madaallin isaa hojii fi bu’aa hojichaati. Waan kana ta’eef, lammiileen ta’an dhaabbileen adda addaa akkasumas mootummaan waadaa galan raawwachuuf ittigaafatamummaa fudhachuun gahumsa isaanii fi yaalii isaanii cimsuun jijjiirama waliigalaaf gumaacha gochuu qabu.

Waadaa galan kabajuu dhabuun hatummaadha; amaanaa belleessuu waan ta’eef yakka ta’ee lakkaahama. Bu’aa fi amanamummaa dhabuun jalqaba kan miidhu nama dhuunfaa, dhaabbata yookaan hooggansa mootummaarra jiran kan gahee isaanii hin bahanne akka tuffatamuu fi akka balleefamu taasisa. Wanta raawwatamuu qabu yeroodhaanii fi haala barbaachisaa ta’een waan hin arganneef faayidaa fi yaada sammuu hawaasaarra miidhaa geessisa. Kun immoo guddina biyyaa boodatti harkisa

Gilgaala 5

Gaaffilee armaan gadii irratti ma-ri'adhaa.

1. Waadaa fi ittigaafatamummaa fudhachuun faayidaan isaa maali?
2. Sadarkaa dhuunfaatti waadaa kabajuun maal argamsiisa?

6.3 Qabeenya Uumamaa fi Hambaalee Seenaa

6.3.1 Qabeenya Uumamaa fi Hambaalee Seenaa Kunuunsuu DhabuunMiidhaa Inni Geessisu

Fakkii 6.2 Bosonni dhabamsiifamuu hin qabu.

• Fakkicharraa maal hubattani?

Dhimma Namoota Hundaa

Biyyi keenya Itoophiyaan qabeenya uumamaan kan badhaatee fi lafti ishee bosonaan kan uwwifame waan tureef, bineensa bosonaa ajaa'ibsiisaa ta'an baay'inaa fi gosaan kan keessatti argaman ture. Har'a garuu haala sodaachisaa ta'een miidhaginni uumamaa ishee hir'aachaa deemee jijjiiramaa waan dhufeef rakkoo inni uumu muldhachaa jira.

Qabeenya uumamaaf eegumsa gochuu dhiisuun oomisha qonnaa hir'isa, mad-

aallii qilleensa uumamaa jeeqa; biyyeen qilleensaa fi lolaadhaan akka haramu taasisa. Kun lubbuu namootaa fi beeladoota baay'een baduu isaaniif sababa bu'uuraati. Rakkoo kana furuu fi qabeenya uumamaa kunuunsuun faayidaarra oolchuuf, bosona misoomsuu, kunuunsuu fi eeguun hojii filannoo hin qabneedha. Dhabamiinsi bosonaa dhiqama biyyee waan fiduuf. Oomishtummaa midhaan nyaataa daran ni hir'ata. Bineensonni fi sinbirroonni bosonaa fi mukatti galan ni godaanu yookiin ni dhumu. Kun immoo hojii tuurizimii ni dadhabsiisa. Jeequmsi madaallii qilleensaa waan mudatuuf, hoongee fi gammoojjummaan biyyatti bu'a. Qabeenya uumamaa eeguu fi kunuunsuu dhiisuun addunyaa guutuurratti namootaa fi bineensota bosonaa beelaan dhumuu fi godaanuuf sababa guddaa ta'uun isaa muldhataa jira.

Kanaafuu, qabeenya seeraan ala badaa fi haphachaa deema jiru kanaan booda misoomsuuf tokkoon tokkoon lammii humnaa fi beekumsa qabuun tumsuu qaba. Cirma bosonaa ittisuun, biqiltuu dhaabuu fi kunuunsuun, hubannoo namootaa guddisuun, waa'ee faayidaa qabeenya uumamaa barsiisuun hojii ittifufiinsaan hojjetamuu qabuudha. Faayidaa adda addaatiin dangaadee biyyaa kan deegaruu misoomni qabeenya uumamaa dhimma tokkoon tokkoon namaa ta'uu qaba. Kun immoo misoomaa fi jijjiiramaaf ta'uun isaa kan nama walgaafachiisu miti.

Gilgaala 6

Gaaffilee armaan gadii irratti mari'adhaa.

1. Qabeenyi uumamaa biyya keenyaa haala akkamii irratti argama?
2. Badiinsi bosonaa maal fida?
3. Badhaadhinni qabeenya uumamaa guddina turiizimiif kan fayyadu akkamiini?

Qabeenyi uumamaa fi hambaaleen seenaa bu'uura jireenya ummataa, mallattoo eenyummaa fi galmeewwan seenaati. Qabeenyi uumamaa, uumaan kan argaman, bineensota bosonaa, sinbirroota, bushaayee, mukkeen, biyyee fi albuuda, bishaanii fi bineensota bishaan keessaa yoo ta'an, haala qabinsaa fi ittifayyadama seeraan alaatiin hir'achuu yookiin baduu kan danda'aniidha.

Qabeenyi bosonaa haphachuunii fi baduun qileensa baramaa addunyaa jeequudhaan gammoojjummaa babal'isa. Haalli kun uumamuun isaa jireenya namootaa rakkisaa fi yaadessaa taasisaa jira. Hiyyummaa, godaansa, beela, walitti bu'iinsaa fi dhumiinsa fiduudhaan namoota rakkisaa kan jiruudha. Gammoojjummaan babal'achuuf sababni bu'uuraa cirama bosonaati. Dabalataanis bosonaan uwwifamanii kan jiraatan binensoonni bosonaa fi sinbirroonni bakka jireenyaa barbaacha bakka irraa bakkatti godanaa waan deemanii fi waan dhumaniif galiin tuuriizimiidhaan argamu ni geedarama. Kunis dinagdee biyyaa irratti miidhaa guddaa geessisa.

Namoonni keenya kanaan duraa beekumsaa fi ogummaa yeroo isaanitti tureen, haafttee hojii isaanii dhalootaa dhalootatti dabarsuun biyyi keenya biyya beekamtuu fi dinqisiifamtuu akka taatu godhaniiru. Hambaalee mallattoo eenyummaa kana eeguu fi kunuunsuu dhiisuun dirqama ofii bahachuu dhiisuudha. Hambaaleen seenaa yoo garmalee qabamanii fi badan, akkasumas yoo hataman seenaan biyyaa ni hir'ata. Yaada daawwatootaa harkisuu fi turiizimii guddisuufis hin danda'amu. Hambaaleen seenaa yoo hin eegamnee fi hin kunuunfamne seenaa fi dinagdee irratti hir'ina geessisu. Akkuma qabeenya uumamaa hambaaleen seenaas faayidaa baay'ee waan qabaniif, lammii kamiinuu eegumsii fi kunuunsi taasifamuuf qaba.

Gilgaala 7

Gaaffilee armaan gadii irratti mari'adhaa.

1. Sababni gammoojjummaan babald-hachuu maali?
2. Hambaalee seenaa eeguu dhiisuun rakkoo maalii akka dhaqqabsiisu ibsi.
3. Ibsitoonni seenaa ummataa maali?

6.4 HIV/AIDS

- **HIV/AIDSn lammii oomishu yoo miidhe rakkoo maalii fida? Ibsaa.**
- **Sababoota dhukubbicha saffisaan babal'isan ibsaa.**

Eenyummaa Ofii Beekuu

Warshaan buddeena qopheessu tokko hojjetoota kuma sadii mindaa gaariidhaan giddugaleessaan maatii isaanii kuma sagal dabalatee gargaara. Barbaachisummaan isaa oomisha buddeena ittifufiinsaan dhiyeessuun waggaaatti qarshii miliyoona kudhaaniin bu'aa guddaa argamsiise. Haata'u malee, bara itti aanutti dhibee HIV/AIDSn ogeeyyiin bakka murteessoo ta'an irra hojjetan dhibba lamaa fi shantamni waan du'aniif, deemsi hojii warshichaa jeqameera. Kanarraa kan ka'een galiin warshichaa qarshii miliyoona sadiin gadi bu'eera.

Tamsa'inni dhibichaa babal'achaa waan deemeef, sababa dhukkubaan namoonni hojiirraa hafanii baay'achaa dhufaniiru. Kanaafuu, warshichi rakk-inichaaf furmaata barbaaduuf yaalii gochuu jalqabe. Jalqabatti hojjettoonni hundi waa'ee dhibee HIV/AIDS hubannoo gahaa tahe akka qabaataniif barumsa ittifufiinsaan akka argatanii fi akkasumas hundi sakkatta'amanii hala keessa jiran akka beekan godhe. Vaayirasichi kan keessatti argame yaalii barbaachisaa ta'e akka hordofan, vaayirasiin kan keessa hin jirre immoo of eeggannoo gochuudhaan jireenya isaanii seeraan gaggeessuu waan jalqabaniif hojii fi bu'aan warshichaa yeroo gabaabaa keessatti gara duraan turetti deebi'eera.

Gilgala 8

Bu'ura seenaa armaan oliin gaaffilee armaan gadii deebisaa.

1. Akka seenichaatti tamsa'inni dhibee HIV/AIDS haala akkamii irra jiraachuun isaa muldhata?
2. Humni baratee fi oomishaan deebee HIV/AIDSn du'uun isaanii dhiibbaa inni fide ibsi.
3. Yeroo ammaa furmaanni dhibee HIV/AIDS maali?

HIV/AIDS addunyaa irratti tamsa'ina saffisaan daddarbaa kan jiruu fi rakkoo yaadessaa jireenya ilmaan namaati. Beektotaan yaalii guddaan taasifameyyuu, dawaan hin argamneef. Hanga yoonatti sababa HIV/AIDSiin lubbuun namootaa miliyoonaan lakkaa'amanii darbeera. Yeroo kana vaayirasichaan namoota hubaman keessaa dhibbeentaan torbaatamni kan argaman biyyoota Afrikaa Sahaaraan gadi jiraatan keessa yoo ta'u, Itoophiyaanis dhukkuba kanaan kan hubaman keessaa gahee baldhaa qabatteetti.

Biyyoonni kunniin miidhaa dhukkuba kanaa fi karaa ittiin daddarbu barumsaa fi hubannoo gahaa ummata isaanii qabsiisuu waan hin dandeenyeef jedhamee dubbatama. Yeroo ammaa qo'annoo fi qorannoon akka mirkaneessutti, biyya keenya keessatti keessumaa immoo namoonni umuriin isaanii kudha shan ol jiran vaayirasichaan qabamanii dhibichaan hubamaa jiru. Daangaan umrii kanaa kan of keessatti hammatu, humna ijaarsa biyyaa fi jireenya hawaasummaa

sochoosan oomishaa fi ogummaa adda addaan kan leenjifaman akkasumas lammiilee barnootaa fi leenjirra jiraaniidha. Lammiileen kunniin haala salphaa fi yeroo gabaabaa keessatti kan bakka hin buunee fi duuni isaanii miidhaa kallattii baay'ee qabu fida. Rakkoolee kanneen keessaa isaan gurguddoo haala armaan gadiin ilaalla.

1. Raakkoolee Hawaasummaa

- A. Dhukubsataa sana wal'aanuuf matii irratti dhiibbaan ittigaafatamummaa itti cima, sirna awwaalchaa raawwachuun rakkoo dina-gdee itti fida.
- B. Warri daa'ima yoo du'an ijoolleen guddistoota malee hafu, ni hiyyo-omu, ni bittinnaa'u, jireenya hawaasummaaf jeequmsa uumtota ta'u.
- C. Irra caalaa kan miidhaman dargaggoota waan ta'aniif, sanyii isaanii bakka osoo hin buusiin waan du'aniif, lammiin biyyattiif abdii ta'u xiqqaachaa deema.
- D. Manguddoonni ijoollee isaanii du'aan dhaban gargaarsa malee hafu.
- E. Afooshaaleen ni dadhabu; bakki awwaalchaas ni dhiphata.

2. Rakkoolee Dinagdee Sadarkaa Biyyaatti

- A. Dhukubsattoota baay'eef hoospitaala baay'ee keessatti sireen baay'inaan waan barbaachisuuf, baasiin mana yaalaa dabalataan akka ramadamu taasisa. Kun immoo dinagdee biyyaa irratti dhiibbaa taasisa.

- B. Dhukkuboota AIDS waliin walitti dhufeenya qaban (tiibii, kaanserii fi kan kana fakkaatan) baasii dabalataaf biyya saaxilu.
- C. Karaa warshaa fi industirii du'a namoota barataniin hojiin oomishaa ni dadhabbata, bu'aan isaas ni hir'ata.
- D. Du'a qonnaan bultoota baadiyyaatiin hojiin qonnaa yoo dadhabu oomishini warshaa fi jiraattota magaalaa dhiyaatu ni hir'ata.
- E. Lammiileen qabeenya biyyaa ta'an beekumsaa fi muuxannoo gabbataa kan qaban (barsiisota, ogeessota fayyaa, mahaandisootaa fi kan kana fakkaatan, beekumsi fi bu'aan isaanii faayidaa malee hafa.) Kanaafuu, lammiilee beekumsa, dandeettii fi ilaalcha barbaachisaa ta'e qaban horachuuf rakkisaa ta'a.

Maaltu Ta'uu Qaba?

Dhimmi olaanaa fi inni jalqabaa waa'ee dhukkubichaa fi haala inni ittidaddarbu sirriitti beekuun mataa ofii bulchuudha. Vaayirasichaan kan qabame haala kamiinuu kan fayyisu hin jiru. Ofii kee dhukkubicharraa of eeguunii fi kan biroos akka hubatan gochuun ittigaafatamummaa lammummaa bahachuu fi tatamsa'ina dhukkubichaa dhaabuudha. Mootummaas ta'e dhaabbileen kan biroo barumsas ta'e sagantaa dadammaqinaa qopheessuu keessatti hirmaachuun gahee ittigaafatamummaa bahachuun barbaachisaa aadha. Yaaliin waliinii kun bifa qind-

oomina qabuun yoo itti hojjetame tamsa'ina dhukkubichaa hir'isuu danda'a.

Irra jireessa dhukkubbichi kan dardarbu walqunnamtii saalaa fi haadha irraa gara mucaa gadameessa keessa jirtuutti. Kanaaf tamsa'ina dhukkubichaa hir'isuuf,

- A. Gaa'ela dura qunnamtii saalaa raawwachu dhiisuu (of abboomuu)
- B. Gaa'ela dura dhiiga ofii qorachiisuu
- C. Jireenya gaa'elaa keessatti (abbaan manaa haadha manaaf, haati manaa abbaa manaaf, amanamoo tahanii jiraachuu)
- D. Maatiin vaayirasichi gara daa'imaatti akka hin dabarreef ogeeyyii fayyaa mariisisuun gargaarsa isaanii argachuuf iftoominaan itti dhiya-achuu.

Kanneen armaan olitti eeraman daandiiwwan gurguddoo HIV/AIDSn ittiin daddarbu dabalatee sababa barmaatilee boodatti hafootiin dhukkuba sanaaf saaxilamuu irraa ofeeguun barbaachisaadha.. Yaaliin aadaa fi dubara dhaqna qabuun, huuba qoonqoo muruun, ilkaan daa'immanii buqqisiisuun, tumaa tumachuun karaalee dhibee kana daddabarsan balaalfamoo waan ta'aniif, gochaalee akkasii ball-eessuun tamsa'ina dhukkubichaa ni hir'isa.

Rigaa ilkaanii, filaa, qarabaa, marfee, kan ittiin qeensa qoratan, qabduu fi kan kana fakkaatan waliin ittifa-yyadamuun maaldhibdeedhaan rakkoof of dabarsuudha. Kanaafuu, akkeek-kannaa yeroon isaa gaafatu, amanamummaa, murannoo godhatanii ittiga-afatamummaa lammummaa gahumsaan bahafachuuf karoofachuun yeroon isaa har'a, amma ta'uu isaa beekuun barbaachisaadha.

Gilgaala 9

Gaaffilee armaan gadii irratti mari'adhaa.

1. Biyyoota gammoojjii Sahaaraan gad jiran keessaa yoo xiqqaate biyya lama eeruudhaan maaliif HIV/AIDSn achitti saffisaan akka dardarbu ibsaa.
2. Rakkoon HIV/AIDS akkamitti hiyyummaa babal'isa?
3. Ogeeyyii fi oomishtonni baratan baay'inaan yoo du'an rakkina fidu tarreessuun ibsaa.

Cuunfaa Boqonnichaa

Bu'uurri guddinaa fi badhaadhummaa hojii yoo ta'u, hojiin bu'a-qabeessa ta'ee jijjiirama kan fidu lammiileen hojii irraatti bobba'aniin ittigaafatamummaa isaanii gahumsaan bahachuu yoo danda'aniidha. Lammiileen misoomaa fi guddina hawaasummaaf humna mootaraa cimoo ta'an waadaa isaanii kabajuun bu'aa argamsiisaniin, hawaasa biratti kan amanaman, kan kabajaman waan ta'aniif akka fakkeenyaatti eeramu. Ittigaafatamummaa isaanitti kenname bahachuu kan hin dandeenye immoo ofii isaanii fi hawaasicha osoo miidhanii ni argamu.

Qabeenya uumamaa fi hambaalee seenaa eeguudhaanii fi faayidaaf akka oolan gochuun ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuu fi waadaa kabajuun tokkoon tokkoon lammiiraatii kan eegamuudha. Haftee seenaa kan ta'an qabeenya kun eegumsi yoo godhamuufii baate miidhaan uumamu olaanaadha.

Waadaa kabajuunii fi ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuun kan jalqabu mataa ofii waan gatii qabuuf qopheessuun wantoota nama qoran kan akka rakkoo HIV/AIDS dhufurraa of eeguni. Akka dhukkuba daddarbaatti daddarbbuurra kan jiru HIV/AIDS qorichi kan hin argamneef aan ta'eef, vaayirasii kanarraa of eeguun dirqama lammummaa bahachuu keessaa tokko ta'uu isaa hubachuun barbaachisaadha.

Qabeenya biyya tokkoo inni guddaan lammiilee ishee waan ta'aniif ofiifis ta'ee abdi biyyaa ta'anii argamuuf HIV/AIDS ittisuun hojii fillannoo hin qabneedha. Haala dhukkubichi ittiin daddarbu beekuu fi of eeggannoo gochuu, namoonni biroos akka beekaniif fi eeggannoo akka godhatan gochuun, hojii lammii ittigaafatamummaan itti dhagahamuu ta'uu qaba. Kanaaf ittigaafatamummaa fi amaana-mummaadhaan dirqama bahachuuf har'uma waadaa galuun barbaachisaadha.

JECHOOTA FURTUU

Balaa ibiddaa: Gubiinsa abiddaan balaa dhaqqabu.

Hurgufuu: Qorrisiisuu

Aarsaa ta'uu: Faayidaa namoota kan biroof dhimmuu

Xin-sammuu: miira yaada sammuu

Dimshaasha: Waan hunda kan qabatu, baay'ee, waan adda addaa

Al-amanamummaa: amantummaa dhabuu

Gulantaa: Sadarkaa

© MOE, FDR Ethiopia
Not to be republished

Gaaffilee Keessa Deebii

I. *Hirmoota armaan gadii dubbisuun sirrii yoo ta'e "Dhugaa", dogoggora yoo ta'e immoo "Soba" jechuun deebisaa.*

1. Lammiileen ittigaafatamummaa isaanii gahumsaan bahatan amanamoo ta'uu fi ta'uu dhiisuu danda'u.
2. Jijjiiramaa fi misoomaa tarkaanfachiisuuf barumsaa fi sirni jireenyaa barbaachisaadha.
3. Dhugoominni waadaa kan madaalamu hojii fi bu'aa isaatiini.
4. Qabeenya uumamaaf eegumsii fi kunuunsi yoo ta'uu baatellee lafarraa baduu hin danda'an.
5. HIV/AIDSn namootarratti malee miidhaa inni biyyarratti fidu hin baay'atu.

II. *Kanneen roga "A" jalatti tarreeffaman kan roga "B" jalatti tarreeffaman waliin walitti firoomsaa.*

A	B
1. Al- amanamummaa	A. Ciramuu bosonaan jeequmsa qilleensa baramaa mudatu
2. Jabina hamilee fi gahumsa hojii	B. Amanamummaadhaan bu'aa argamsiisuu
3. Hoongummaa	C. Faayidaa namootaaf dabarsanii of kennuu
4. Gammoojjuummaa	D. Ittigaafatamummaa bahachuu dhabuu
5. Hambaalee seenaa	E. Mukkeenii fi bosona misoomsuun jal'isiitti fayyaadamuu
6. Aarsaa ta'uu	F. Sobduu ta'uu
7. Jecha ofii kabajuu dhabuu	G. Haftee qaroomina durii
	H. Cirrachaawaa

III. *Bakka duwwaa armaan gadii jecha yookiin gaalee sirrii ta'een guutaa.*

1. Namni faayidaa biyya isaa fi lammii isaaf arsaaf ta'u _____ jedhamee beekama.
2. Guddinni dinagdee jijjiirama kan fidu hundumtuu gahee isaa _____ yoo bahateedha.

3. Biyyee eeguun jijjiirama qilleensa baramaa hanbisuuf _____ murteessummaa qaba.
4. Daandiiwwan gurguddoon HIV/AIDS daddabarsan _____ fi _____.
5. Hawaasa seenaa hin qabne akka hin taaneef, _____ kunuunsuun dirqama.

IV. Gaaffilee armaan gadii dubbisuun deebii sirrii filadhaa.

1. Maaldhideedhaan namoonni balaa geessisan,
 - A. Kan si'aayina qabanidha.
 - B. Kan hin barannedha.
 - C. Gahee ittigaafatamummaa isaanii bahachuu kan hin dandeenyedha.
 - D. Itti gaafatamummaa isaanii kan hin beeknedha.
2. Ittigaafatamummaa gahumsaan bahachuun,
 - A. Faayidaa dhuunfaa hin qabu.
 - B. Gammachuu sammuu fi jijjiirama jireenyaa fida.
 - C. Waadaa waliin walqunnamtii hin qabu.
 - D. Fakkeenyummaaf hin fayyadu
3. Industiriin turiizimii akka babal'atuuf,
 - A. Hambaalee gurguruu
 - B. Qabeenya uumamaa fi hambaalee seenaa sirriitti beekuu
 - C. Bosona balleessanii karaa hojjechuu
 - D. Qabeenya uumamaa fi meeshaalee durii badii irraa oolchuu
4. Vaayirasii HIV daddabarsuu danda'u kan jedhaman yaaliin aadaa,
 - A. Dhaqna dhidhiibbachuu
 - B. Dhaqna qabaa fi ilkaan daa'immanii baasuu
 - C. Cabaa wal'aanuu/ suphuu
 - D. Baala hancabbii fuunfachuu
5. Tamsa'ina HIV/AIDS biyyoota Sahaaraan gadii keessatti kan babal'ate,
 - A. Waa'ee dhukkubichaa hubannoo fi of eeggannoon waan hin jirreef.
 - B. Biyyoota kana gammoojjummaan waan miidhaa jiruuf.
 - C. Haalli qilleensichaa vaayirasichaaf mijaawaa waan ta'eef.
 - D. Nyaanni madaalamaa ta'e waan hin arganneef.

V. Gaaffilee armaan gadiif deebii gabaabaa kennaa.

1. Gahee hoogantummaa gahumsaan bahachuun, dhuunfaan, hawaasa gidduutti, sadarkaa biyyaatti faayidaan argamsiisu maali?
2. Seena-qabeessummaan akka itti fufi Itoophiyummaatti boonuun akka danda'amuuf gaheen lammiilee maal ta'uuf qaba?
3. Lubbuu ofiif gatii fi kabajni kan kennamu haala kamiini?